

1.

KAJKAVSKA KNJIŽEVNOST I HRVATSKA KNJIŽEVNA VIŠEJEZIČNOST

Iako joj se društveni položaj kroz povijest više puta mijenjao, kajkavština predstavlja jedan od komunikacijskih medija kojim se Hrvati služe od 10. stoljeća¹ pa sve do danas². Nakon početne usmene faze, prve tragove kajkavštine u pisanim dokumentima pronalazimo u razdoblju od 11. do 15. stoljeća³. Prva kajkavska tiskana knjiga bio je *Decretum* (1574) Ivana Pergošića, a u istome se stoljeću pojavljuju i prva kajkavska rukopisna (*Prekmurska pjesmarica*) i tiskana književna djela (Antun Vramec). I otada pa

¹ Mijo Lončarić navodi da je kajkavština “izdvojena kao posebna jedinica srednjo-južnoslavenskog dijela južnoslavenskog prajezika” upravo oko 10. stoljeća, dok je kao narječje “gotovo sa svim dijalektima i glavnim tipovima koji i danas postoje” formirana do kraja 15. stoljeća. Usp. Lončarić, Mijo: *Kajkavsko narječje*. Zagreb, Školska knjiga, 1996. Str. 37.

² Kajkavštinom se danas govori u većem dijelu sjeverozapadne Hrvatske, manjem dijelu Gorskog kotara i u nekim (iseljeničkim) oazama izvan Hrvatske (Mađarska, Srbija, Rumunjska, Sjedinjene Američke Države). U Hrvatskoj istočna je granica kajkavštine “u međurječju Save i Drave; na sjeveru na Dravi polazi od Virovitice te ide prema jugu do ušća Une u Savu.”; južna granica obuhvaća “uži pojas južno od Save od ušća Une do ušća Kupe, a zatim ide na zapad južno od Kupe do Slovenije... Područje goranske kajkavštine time nije teritorijalno povezano s glavnim kajkavskim područjem, a manja kajkavska oaza nalazi se kod Topuskog (Hrvatsko Selo)”. Usp. Lončarić, Mijo: *Kajkavsko narječje*. U: Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkaviana croatica: hrvatska kajkavska riječ*. Zagreb, Družba Braća hrvatskoga zmaja – Muzej za umjetnost i obrt – Kajkaviana, 1996. Str. 478.

² Jembrih, Alojz: *Počeci kajkavske pisane i tiskane riječi*. U: Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkaviana Croatica: hrvatska kajkavska riječ*. Zagreb-Donja Stubica, Družba Braća hrvatskog zmaja – Muzej za umjetnost i obrt – Kajkaviana, 1996. Str. 17-44.

sve do danas – dakle već četiri i pol stoljeća – kajkavska (odnosno kajkavštinom ili barem kajkavskim elementima presudno obilježena) književna djela čine sastavni dio hrvatskog književnog korpusa, koji je pisan i nekim drugim hrvatskim (čakavski, štokavski) ili stranim (latinski, staroslavenski, talijanski, mađarski, njemački, srpski, bosanski) jezicima. U tom smislu korpus kajkavskih djela predstavlja samo jedan od, nazovimo ih tako, jezično-diferenciranih korpusa hrvatske književne tradicije, za koju, sukladno tome, možemo reći da je ustvari višejezična. No, dok s jedne strane ukazujemo na njezinu višejezičnost, moramo istovremeno imati na umu da hrvatsku jezičnu, pismenu i književnu povijest od najstarijih vremena odlikuje i određena doza jezičnog, a pogotovo kulturnog zajedništva, odnosno međusobne povezanosti i uzajamnih utjecaja kako među (pogotovo hrvatskim) jezicima kojima su djela pisana, tako i među samim djelima. U tom smislu kada govorimo o kajkavskoj (odnosno bilo kojoj drugoj jezično-diferenciranoj hrvatskoj) književnoj tradiciji ustvari govorimo o djelima u kojima je kajkavština (ili koji drugi jezik) glavni izražajni medij, što ne znači da u njima istovremeno, pogotovo kod starijih (kajkavskih) pisaca, nema eksplicitnih elemenata ili barem implicitnih utjecaja i drugih hrvatskih jezičnih tradicija. Odmah na početku potrebno je upozoriti i na to da pod pojmom *kajkavske književnosti*, što se tiče korpusa, jednako podrazumijevamo djela koja su u potpunosti pisana kajkavštinom, kao i ona koja kajkavština kao jedan od izražajnih medija kojim su pisana presudno obilježava. Jednako široko pod tim pojmom podrazumijevamo i djela pisana različitim realizacijama kajkavštine: u dopreporodnom razdoblju ta su djela pisana hrvatskim književnim jezikom s izrazitim kajkavskim obilježjima te kajkavskim književnim jezikom, a nakon preporoda kajkavskim mjesnim govorima, kajkavskim interdijalektima, kajkavskim regionalnim razgovornim jezicima, kajkavskim idiolektima (od kojih neki teže dijakronijskoj i/ili sinkronijskoj sintezi kajkavske jezične baštine) te hrvatskim kajkavskim dijalektima izvan Hrvatske (Mađarska, Ru-

munjska, Vojvodina). Kada pak govorimo da je djelo pisano *kajkavskim jezikom*, što posebno neobično zvuči za djela poslijeporodne književnosti kada više ne samo da ne postoji dotadašnji kajkavski književni jezik, nego niti bilo kakav drugi oblik (nadregionalnog) zajedničkog kajkavskog (književnog, a kamoli standardnog) jezika, pod tim pojmom podrazumijevamo da je djelo pisano nekom od prethodno spomenutih realizacija kajkavštine. U svakom slučaju, s obzirom na svjesnost o neraskidivoj povezanosti kajkavštine, a sukladno tome i kajkavske knjiženosti, s ukupnom hrvatskom jezičnom, književnom i kulturnom tradicijom, ne možemo ju shvaćati kao bilo kakvu izdvojenu enklavu, nego jedino kao sastavni dio hrvatske književnosti i kulture. U tom smislu, utvrđivanje određenih specifičnosti kajkavske književne tradicije, u našem slučaju onih koje su prezentirane u prvom periodiku specijaliziranom za kajkavsku književnost i općenito kajkavske (kulturne) teme – časopisu *Kaj* koji je 1968. pokrenut u Zagrebu, a izlazi i danas – ne smije se shvatiti niti kao pokušaj razjedinjavanja ili fragmentiranja hrvatske književne tradicije niti kao pokušaj osamostaljivanja ili nadređivanja kajkavske kulturne tradicije kojoj drugoj, nego tek kao prilog rasvjetljavanju jednog segmenta još uvijek nedovoljno istraženog (dis)kontinuiteta ukupne višestoljetne kajkavske (književne) baštine, konkretno njezina najnovijeg dijela, odnosno kao govor o nacionalnoj književnosti i kulturi iz perspektive jedne od njezinih sastavnica, one kajkavske.

Spominjana specifična višejezičnost hrvatske pismene i književne tradicije, u sklopu koje kajkavska zauzima važno mjesto, započinje već s prvim hrvatskim pisanim spomenicima koji su, jednako kao i prva stoljeća hrvatske književne tradicije, obilježeni latinskim, kao službenim jezikom državne i crkvene uprave. U srednjovjekovlju mu se pridružuje i staro(crkveno)slavenski, kao uglavnom liturgijski jezik, odnosno osobita hrvatska, mahom čakavizirana redakcija tog općeslavenskog jezika kojim su pisali i drugi slavenski narodi, od kojih je većina također imala svoje

nacionalne redakcije. Od 16. stoljeća, kada jača autorska književnost, pa sve do danas, hrvatski književnici znatno manje, ali i dalje pišu latinskim jezikom, pogotovo do sredine 19. stoljeća do kada je bio službeni jezik u Hrvatskoj. No, od 16. stoljeća nadalje pojedini hrvatski književnici pisali su i drugim stranim jezicima, i to prije svega jezicima onih državnih ili drugačijih zajednica, naroda i nacija s kojima smo kraće ili duže vrijeme intenzivnije dijelili povijest, kao što su Osmanlijsko Carstvo, Mletačka Republika, Habsburška Monarhija, Italija, jugoslavenske zajednice itd. Otuda u hrvatskoj književnosti turski, talijanski, njemački, mađarski, srpski, bosanski/bosanskohercegovački i koji drugi jezik, a u najnovije vrijeme prije svega engleski kao svojevrsni globalni jezik.

No, najveći dio hrvatske književnosti od 16. stoljeća nadalje pisan je ipak hrvatskim jezikom, odnosno hrvatskim jezicima. Naime, nakon srednjovjekovne književne tradicije obilježene latinskim i staroslavenskim jezikom, od 16. stoljeća pojavljuje se sve veći broj djela u potpunosti pisanih ili pak većinski obilježenih tadašnjim regionalno rasprostranjenim hrvatskim jezicima, kajkavštinom u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, čakavštinom u priobalju (Istra i Dalmacija) i štokavštinom⁴ u Slavoniji te dubrovačkom i pojedinim priobalnim područjima. Najveći procvat u 16. i 17. stoljeću doživljava čakavštinom i štokavštinom obilježena književnost koja se javlja u razvijenijim gradskim središtima na hrvatskom jugu (Dubrovnik, Split, Šibenik, Trogir, Zadar, Hvar). Iz 16. su stoljeća posebno važna pojedina čakavski obilježena djela Splićanina Marka Marulića te štokavski obilježena dubrovačka književnost, i to prije svega petrarkistička poezija (Džore Držić, Šiško Menčetić) te komediografska djela Marina Držića. No, iako je većina tadašnjih književnika pisala materinskim im presudno čakavski ili štokavski obilježenim regionalnim jezikom, valja

⁴ Kada ovdje i drugdje u ovome radu govorimo o štokavštini tada pod tim pojmom podrazumijevamo, dakako, samo hrvatske varijetete štokavštine.

imati na umu, kako upozorava Josip Lisac, da je u to vrijeme “od čakavskoga Zadra do štokavskoga Dubrovnika pjesnički jezik bio jedinstven, kako god bio dijalekatno određen”⁵. Tako u štokavskom jeziku pojedinih dubrovačkih pisaca (Džore Držić, Šiško Menčetić, Marin Držić) pronalazimo čakavske, a u čakavskih pisaca (Hanibal Lucić, Petar Hektorović, Mikša Pelegrinović, Petar Zoranić, Brne Karnarutić) štokavske elemente. U 17. stoljeću čakavski elementi slabe kod štokavskih pisaca, dok čakavski pisci preuzimaju sve više štokavskih elemenata (Petar Kanavelić, Jerolim Kavanjin, Ivan Ivanišević, Andrija Vitaljić, Ivan Dražić). Tako u 17. stoljeću nasuprot značajnim štokavskim piscima, poput Ivana Gundulića i Ivana Bunića Vučića, ali i bogatoj štokavskoj nabožnoj književnosti franjevac provincije (redodržave) Bosne Srebrenice (Matija Divković, Ivan Bandulavić, Pavao Posilović), od čakavaca stoji ustvari samo Juraj Baraković, koji predstavlja i posljednjeg istaknutijeg čakavskog književnika starije hrvatske književnosti. Unatoč tome što i kod brojnih drugih pisaca uz domicilni im regionalni jezik pronalazimo elemente i drugih regionalnih jezika, najizrazitiju inačicu jezika koji je integrirao elemente svih triju tadašnjih hrvatskih regionalnih jezika u svojim djelima u 17. stoljeću koriste prije svega pisci tzv. ozaljškog književno-jezičnog kruga (Petar Zrinski, Fran Krsto Frankopan, Katarina Zrinski, Ivan Belostenec, Pavao Ritter Vitezović), no ta tradicija nakon smrti njezinih glavnih predstavnika nije zaživjela.

S obzirom na propast ozaljškog tipa književnog jezika te regresiju čakavske književnosti tijekom 17. stoljeća, otada pa sve do sredine 19. stoljeća primat drže kajkavska i štokavska književnost, jednako kao što su kajkavština i štokavština do tada prošle i dobar dio puta svoje standardizacije. Što se kajkavske književnosti tiče, nakon spominjanih prvih kajkavskih pisaca 16. stoljeća, koji su, prema Radoslavu Katičiću, ustvari pisali “tra-

⁵ Lisac, Josip: *Čakavština kao jezik pismenosti i književnosti od srednjeg vijeka do danas*. Croatica et Slavica Iadertina, 9(2013), 1, str. 33.

dicionalnim hrvatskim književnim jezikom” koji je imao “dosljedniju kajkavsku dijalekatsku stilizaciju nego ikada prije”⁶, kajkavski pisci 17. stoljeća (Juraj Habelić, Nikola Krajačević Sartorius, Boltižar Milovec, Matijaš Magdalenić) pišu neovisnijim “kajkavskim hrvatskim književnim jezikom”⁷, kao i veći broj pisaca 18. stoljeća (Gregur Kapucin / Juraj Maljevec, Hilarion Gašparoti, Štefan Zagrebec / Matija Marković, Juraj Mulih, Štefan Fuček, Katarina Patačić), među kojima posebno mjesto pripada komediografskom radu Tituša Brezovačkog te u neposrednom predilirskom razdoblju književnom, prevoditeljskom i publicističkom radu Tomaša Mikloušića. Za kajkavsku književnost 18. stoljeća iznimno je važna i pojava tzv. anonimne kajkavske drame. Radi se većinom o prevedenim/adaptiranim komedijama i poučnim igrokazima njemačkih, talijanskih i francuskih predložaka, nastalima za potrebe zagrebačkoga sjemenišnog kazališta na Kapitolu između 1791. i 1834. Neka od poznatijih djela iz tog korpusa su *Baron Tamburlanovič*, *Nije vsaki cepeliš na vsaku nogu*, *Mislibolesnik iliti Hipokondrijakuš* itd. Prve svoje pjesme i rasprave početkom 19. stoljeća kajkavštinom pišu i kasniji pripadnici ilirskog pokreta, kao što su Pavao Štoos, Antun Mihanović i Lju-

⁶ Govoreći o prvim spomenicima “književnoga jezika s izrazito kajkavskim dijalektalnim obilježjima” s hrvatskog sjeverozapada (Ivan Pergošić, Nikola Dešić, Antun Vramec, *Prekmurska pjesmarica*), Katičić smatra da “u drugoj polovici 16. stoljeća nije oko Nedelišća, Varaždina i Zagreba nastajo neki novi kajkavski književni jezik, kako se i danas još gdjekada rado sugerira, nego je tradicionalni hrvatski književni jezik tamo dobivao dosljedniju kajkavsku dijalekatsku stilizaciju nego ikada prije, a ostajao je potpuno u okviru žive hrvatske književno-jezične tradicije. Svakako, nema tu nikakva pretakanja kajkavskoga narodnog govora u knjige, nego knjige imaju od starine svoj jezik, a taj tu dobiva izrazitiju kajkavsku dijalekatsku boju”. Usp. Katičić, Radoslav: *Hrvatski jezik*. Zagreb, Školska knjiga, 2014. Str. 96.

⁷ Govoreći o hrvatskoj baroknoj književnosti, Katičić navodi da “U predjelima oko Kupe i na sjever od njih jako je prevladala kajkavska dijalektna stilizacija književnog jezika, sasvim u stopama Pergošića i Vramca. Tu onda doista počinjemo govoriti o kajkavskom hrvatskom književnom jeziku”. Usp. Katičić, Radoslav: *Hrvatski jezik*, str. 133.

devit Gaj. Što se štokavske književnosti tiče, nakon spominjanih značajnijih južnih hrvatskih književnika 16. i 17. stoljeća, u 18. im se stoljeću svojim vrlo popularnim djelima pridružuju prije svih franjevci Filip Grabovac i Andrija Kačić Miošić. Tijekom 18. stoljeća književno oživljava i štokavska književnost u Slavoniji, i to prije svega u svećeničkom kontekstu (Matija Petar Katančić, Antun Kanižlić, Antun Ivanošić, Vid Došen), a iznimno je važna i pojava svjetovnjaka Matije Antuna Reljkovića.

No, takvo početkom 19. stoljeća aktualno kajkavsko-štokavsko dvojstvo, odnosno povijesno čakavsko-kajkavsko-štokavsko trojstvo hrvatske književne tradicije nakratko je prekinuto polovicom toga stoljeća uslijed nacionalno-integracijskih procesa kojima je cilj bio jezično, kulturno i političko ujedinjenje hrvatskih pokrajina. Naime, smatrajući jezik glavnim nacionalno-integrirajućim faktorom, pripadnici ilirskog pokreta odlučili su dokinuti dotadašnju regionalno-jezičnu razjedinjenost današnjeg hrvatskog prostora te su za osnovicu zajedničkog nacionalnog jezika odabrali štokavštinu. Razlozi za odabir štokavštine bili su, s jedne strane, njezina prostorna rasprostranjenost, odnosno velik broj izvornih govornika, te bogata štokavska književno-kulturna tradicija. No, s druge strane, kako upozorava Dubravko Škiljan, odabir štokavštine nije prvenstveno bio samo “izbor na osnovi nekog ‘svehrvatskog’ kriterija (koji bi uzimao u obzir samo hrvatska područja, sjeverozapadnu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju i njihova tri ili u tom trenutku zapravo još samo dva zajednička idioma)”, nego je bio i “iskaz uvjerenja da je štokavština najprihvatljivija osnovica za politizaciju vernakulara na cijelom južnoslavenskom teritoriju, od Slovenije do Bugarske, zacijelo i zbog toga što se na njoj zasnivaju (ako zanemarimo ostatke čakavske literature) sve književne *koine* osim slovenske i kajkavske ‘horvatske’”⁸. Ilirski pokret,

⁸ Škiljan, Dubravko: *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb, Golden marketing, 2002. Str. 268.

dakle, nije ciljao samo na svehrvatsko, već i na (južno)slavensko kulturno (i političko) ujedinjenje, što se bitno odrazilo i na izbor jezika koji je trebao reprezentirati tu novu (nad)nacionalnu zajednicu.

U svakom slučaju, službeni nacionalni jezik tada uspostavljene moderne hrvatske nacije temeljen na štokavštini danas nazivamo hrvatskim standardnim jezikom, a kajkavština i čakavština, kao uostalom i sama štokavština, koju treba razlikovati od standardnog jezika kojem je osnovica, otada su dobile status dijalekata. Budući da je otada taj novi standardni jezik predviđen za službenu i općenito javnu, a dijalekti za neslužbenu, odnosno privatnu komunikaciju, potonjima je prekinuta standardizacija te im je bitno usporena tzv. civilizacijska nadgradnja. Suprotno tome, standardni jezik započinje svoj ubrzani razvoj koji, nažalost, nije išao u smjeru integriranja elemenata svih triju dotadašnjih hrvatskih regionalnih jezika, što je zagovarala Zagrebačka filološka škola (Adolfo Veber Tkalčević, Bogoslav Šulek), nego se pod utjecajem hrvatskih vukovaca (Tomo Maretić, Ivan Broz, Vatroslav Rožić), kojima je cilj bio hrvatsko-srpsko jezično jedinstvo kao podloga za ista politička nastojanja, i koji su u sprezi s vlastima vodili jezičnu politiku, izgrađivao isključivo na temeljima štokavske tradicije. I to ne samo hrvatske, nego i srpske. Sukladno tome, kajkavština i čakavština, ali i određeni dijalekti štokavštine, postepeno su od sredine 19. stoljeća izbacivani iz službene i uopće javne uporabe. Kako bi taj proces tekao što lakše, stvoreni su narativi – kojima neki, nažalost, robuju i danas – da su kajkavština i čakavština manje vrijedni od standardnog jezika, štoviše da su to neki polujezici: “Ti idiomi, činom izbora novoštokavskoga kao dijalekatske podloge standardnoga hrvatskoga jezika, počinju biti percipirani u kolektivnoj svijesti kao manje vrijedni, regionalni, provincijski, zavičajni organski idiomi čija upotreba konotira neobrazovanost, naivnost, nepripadanje poželjnom modelu društvenog standarda, jezičnu ružnoću, pogrešno izražavanje, u najboljem slučaju – ko-

mičnost”⁹. No, suvremena je sociolingvistika jasno pokazala da dijalekti, pojednostavljeno rečeno, nisu ništa drugo nego jezici za koje se nitko nije pobrinuo da postanu službeni u nekoj jezičnoj zajednici. U tom smislu, kao što objašnjava Krešimir Mićanović¹⁰, ono što nazivamo dijalektom jedna je od jednakovrijednih varijacija u kojima se jezik pojavljuje u nekoj komunikacijskoj (najčešće i nacionalnoj) zajednici – dijalekt je, dakle, jedna od varijacija pojavnosti jezika, odnosno jedan od jezičnih varijeteta te zajednice. A kako bi se definiralo što su jezični varijeteti, osim jezičnih u obzir se moraju uzeti i izvanjezični činioci, koji se mogu svesti na četiri glavna kriterija: vrijeme, prostor, društveni sloj/društveno-kulturna sredina i situacija. Na osnovi tih četiriju kriterija Mićanović govori o četiri klase varijeteta koje odgovaraju četirima vrstama jezičnog raslojavanja: dijakronijska vremenskom, dijatopijska prostornom (dijalekti, regiolekti itd.), dijastratička socijalnom (sociolekti) i dijafazijska klasa situacijskom/funkcionalnom raslojavanju (funkcionalni stilovi).¹¹ S obzirom na te četiri vrste raslojavanja, suprotan pol varijetetima čini standardni jezik. Što se tiče dijatopijskog raslojavanja koje nam je najvažnije u ovoj raspravi, standardni se jezik razlikuje od dijalekta ponajprije s obzirom na to da obično pokriva nadregionalan prostor, dok je upotreba dijalekta regionalno ograničena. S dijastratičkog gledišta razlika je u tome što je standard polifunkcionalan, a dijalekt uglavnom ima manje funkcija. S dijafazijske strane razlika je u tome što je standard namijenjen za službenu i javnu komunikaciju (državna uprava, školstvo, sredstva masovnih komunikacija i sl.), a dijalekt za neslužbenu i privatnu. No, pravo pitanje ne predstavljaju spomenute razlike između standardnog i nestandardnih

⁹ Božanić, Joško: *Prolegomena za vernakularnu stilistiku*. Časopis za hrvatske studije, 7(2011), 1, str. 235.

¹⁰ Mićanović, Krešimir: *Hrvatski s naglaskom: standard i jezični varijeteti*. Zagreb, Disput, 2008.

¹¹ Isto. Str. 10-17.

varijeteta koje su neosporne, nego razlozi zbog kojih je neki varijetet dobio ulogu standardnog, a neki nestandardnog varijeteta, odnosno problematično je poimanje standardnog varijeteta kao *jezika* nasuprot nestandardnim varijetetima kao *nejezicima*. Drugim riječima, gledano iz ovakve sociolingvističke perspektive opreka između *jezika* i *nejezika* leži prije svega u diskriminaciji između standardnog i nestandardnih varijeteta. Stoga Mićanović upozorava na to da standardni varijetet osim opisanih funkcija najčešće ima i funkciju “prestiza” koja je utemeljena “na vjerovanju da posjedovanje standardnog jezika zapravo znači imati ‘pravi jezik’, a dominantna je u onim zajednicama koje su nedavno dobile standardizirani varijetet”¹², kao što je to situacija u Hrvatskoj. Funkcija “prestiza” povezana je s konkretnim zajednicama kojima standardni jezik služi, a to su prije svega nacije. U tom je smislu nastanak brojnih europskih standardnih jezika – među kojima i hrvatskog – najuže povezan s razvojem nacionalnih država. Drugim riječima, Mićanović smatra da standardni jezici, pa tako i hrvatski, većinom ne nastaju samo zbog praktične potrebe svladavanja dijalektalne raznolikosti, nego i zbog postizanja unutarnacionalne integracije i internacionalne diferencijacije čime standardni jezici postaju “simbolima nacije”. I upravo je ta (nacionalno)simbolička uloga izvor visokog prestiža koji standardni varijeteti uživaju u odnosu na nestandardne. To vrijedi i za hrvatski kontekst, u kojem je jezik tijekom ilirizma postao ideologem za razvoj integracijske nacionalne svijesti i razgraničenje među južnoslavenskim nacijama. U svakom slučaju, pitanje je li neki varijetet jezik ili nije ustvari uopće nije izričito lingvistički problem, nego je u raspravu potrebno uvesti (sociopolitičke) kriterije, poput procesa izgradnje nacije, odnosno stvaranja političkog jedinstva i sličnih procesa kojima je potreban standardni jezik. Potvrdu takvog stajališta Mićanović pronalazi u tvrdnjama suvre-

¹² Isto. Str. 20.

menih lingvista, poput onih da je dijalekt jezik koji nije imao uspjeha (Einar Haugen), da je dijalekt samo jezik koji je izgubio bitku, a jezik samo dijalekt koji je politički uspio (Louis-Jean Calvet), da je dijalekt jezik koji se ne poštuje (Rosina Lippi-Green), odnosno da je jezik dijalekt koji ima vojsku i mornaricu (J. K. Chambers i Peter Trudgill), što sve sugerira da je razlika između *jezika* i *dijalekta* ponajprije u njihovu društvenom statusu: “[n]a mogućí društveni uspjeh (jezika) odnosno neuspjeh (dijalekta) utječe razrješenje *questione della lingua*... tj. on ovisi o postupku selekcije kojim se odabire dijalekt na kojemu će se zasnivati standardni jezik. Na osnovi čega se on odabire? (...) dijalekti se ne odabiru na osnovi svojih strukturalnih/tipoloških obilježja, a ni pojedini jezici ne uživaju status svjetskih jezika zbog svojih intrizičnih obilježja. Razloge odabira pojedinog dijalekta treba tražiti u povijesti jezične standardizacije, u povijesnom i političkom kontekstu u kojem standard nastaje”¹³.

Da je tome tako, odnosno da dijalekti s obzirom na izražajne mogućnosti ne zaostaju za standardnim jezikom, cijelo su vrijeme, čini se, (bili) svjesni izvorni govornici hrvatskih dijalekata te književnici koji su njima pisali. Naime, unatoč sada već gotovo dvostoljetnim marginalizacijskim nastojanjima hrvatskih vukovaca i njihovih nasljedovatelja, kajkavština i čakavština (kao i nestandardna štokavština) nisu nestale iz (javne) uporabe. Osim što su cijelo vrijeme neometano živjele kao komunikacijski medij u privatnoj sferi, jednako su tako (barem povremeno) sve do danas pronalazile put i do javne sfere. Zasluge za njihov prodor u javnu komunikaciju prvenstveno pripadaju s jedne strane različitim folklornim oblicima (narodne pjesme i plesovi), a s druge (anonimnoj i usmenoj te autorskoj i pisanoj) književnosti, u kojima su kontinuirano prisutne od ilirskog pokreta sve do danas. Prema kraju 20. stoljeća nestandardni se hrvatski jezici, ili barem njihovi ele-

¹³ Isto. Str. 67.

menti, sve češće pojavljuju i u različitim oblicima popularne kulture, kao što su glazba i film, odnosno općenito u masovnim medijima, kao što su radio, televizija i internet. Potvrda je to Škiljanove teze da se unatoč službenoj nacionalnoj jezičnoj politici koja od sredine 19. do kraja 20. stoljeća favorizira na štokavštini utemeljen standardni jezik, a sukladno tome i takav jezični identitet govornika te nacionalne zajednice, stvarni govornici “nikada ne uklapaju dokraja u te projicirane identifikacije, već im svojim pripadnostima lokalnim, regionalnim, nadregionalnim i sociolektatskim jezičnim kolektivima... barem djelomično izmiču”¹⁴. Drugim riječima, unatoč nastojanjima kako iliraca za stvaranjem (nad)nacionalnog jezika kojem dijalekti više ne trebaju, tako kasnije i hrvatskih vukovaca te njihovih nasljedovatelja u stvaranju zajedničkog tobožnjeg srpskohrvatskog jezika, kojima osim nestandardnih varijeteta smeta i sam isključivo hrvatski standardni jezik, stvarne govornike nitko ne može spriječiti da govore čakavskim, kajkavskim ili štokavskim jezikom, odnosno da im taj jezik posluži za javnu komunikaciju ili umjetničko stvaranje.

Što se tiče književnosti, kajkavština i čakavština se od ilirskog pokreta do početka 20. stoljeća u književnosti pojavljuju tek povremeno. Čakavštinu u tome razdoblju pronalazimo u rijetkim književnim djelima, kao što su *Šilo za ognjilo* (1882) Matka Laginje te pojedina standardnojezična prozna djela Adolfa Vebera Tkalčevića u kojima se pojavljuju i čakavski tragovi. Kontinuitet uporabe kajkavštine u književnosti neposredno nakon 1836. najgorljivije je održavao Ignac Kristijanović, koji je na taj način nastavio misiju koju je sve do svoje smrti u osvit ilirskog pokreta (1833) izvršavao njegov ujak Tomaš Mikloušić. Kajkavski jezik dominira u Kristijanovićevu kalendarskom periodiku *Danicza zagrebečka* (od 1848. *Danica zagrebečka*) cijelo vrijeme njezina izlaženja (1834-1850), a među ostalim 1837. objavljuje i gramatiku kajkavskog jezika na njemačkom jeziku (*Gramatik der kroatischen*

¹⁴ Škiljan, Dubravko: *Govor nacije*. Str. 280.

Mundart) te 1843. prijevod/preradu Ezopovih basni na kajkavski jezik (*Ezopusheve baszne pohorvatchene*). I njegova posljednja djela, kao što je *Žitek svèteh mučenikov*, čiji je prvi dio objavljen 1859, a drugi 1871, pisana su kajkavštinom¹⁵. Nekoliko kajkavskih pjesama u drugoj polovici 19. stoljeća objavili su August Šenoa i Stjepan Ilijašević, a veće ili manje kajkavske cjeline ili samo jezične natruhe kajkavštine prisutne su i kod drugih književnika, poput Adolfa Vebera Tkalčevića, Ante Kovačića, Ksavera Šandora Đalskog, Antuna Nemčića i drugih¹⁶.

Ozbiljniji povratak kajkavštine i čakavštine u hrvatsku književnost najavili su Antun Gustav Matoš i Vladimir Nazor početkom 20. stoljeća. Iako rođenjem štokavac, djelujući u zagrebačkoj, kajkavskoj sredini, Matoš u svoju pripovijetku *Nekad bilo sad se spominjalo*, objavljenu u knjizi *Novo iverje* (1900), integrira kajkavske stihove, danas poznate kao pjesma *Hrastovački nokturno*, jednako kao što tim jezikom piše fragmente i nekih svojih drugih djela. Na drugoj strani, Vladimir Nazor u svoju pripovijetku *Veli Jože* (1907) integrira čakavske stihove, tj. pjesmu *Galeotova pesan*. Nakon Matoševa i Nazorova nagovještaja, do pravog oživljavanja književnosti na kajkavštini i čakavštini došlo je u razdoblju od 1920-ih do 1950-ih. Osim nekih pjesama Tina Ujevića pisanih staročakaviziranim jezikom (*Petar Zoranić* iz 1910, *Oproštaj* iz 1914), za modernu čakavsku književnost najvažnije je bilo pojavljivanje pjesničkih zbirki *Bodulske pisme* (1927) Pere Ljubića, *Čakavski stihovi* (1929) Drage Gervaisa, *Dragi kamen* (1938) Mate Balote (pravim imenom Mijo Mirković) i *Istrijanska zemlja* (1940) Zvane Črnje i Ivana Bostjančića. Već 1934. pojavljuje se i *Antologija nove čakavske lirike* Ive Jelenovića i Hijacinta

¹⁵ Usp. Šojat, Olga: *Život i rad Ignaca Kristijanovića*. Rad JAZU, knj. 324, 1962, str. 63-113.

¹⁶ Usp. Skok, Joža: *Kajkavski kontekst hrvatske književnosti: književno-povijesne i kritičko-teorijske studije i rasprave*. Čakovec-Zagreb, Zrinski – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, 1985. Str. 23-86, 143-169.

Petrisa, koja je doživjela još dva izdanja (1947, 1961). Pravi pak povratak kajkavštine u hrvatsku književnost visokom kvalitetom svojih stihova omogućili su prije svih Dragutin Domjanić (*Kipci i popevke*, 1917; *V suncu i senci*, 1927; *Po dragomu kraju*, 1933), Nikola Pavić (*Pozableno cvetje*, 1924), Fran Galović (*Z mojih bregov*, nastala 1913/1914, objavljena 1925), Miroslav Krleža (*Balade Petrice Kerempuha*, 1936) i Ivan Goran Kovačić (*Ognji i rože*, 1945). Kajkavsku poeziju u prvoj polovici 20. stoljeća pisali su i Tomislav Prpić, Mihovil Pavlek Miškina, Grgur Karlovčan, Zvonko Milković itd. Iako je kajkavština, kao što je vidljivo, svoje mjesto pronašla prije svega u poeziji, važno je spomenuti da se pojavljuje i u drugim književnim žanrovima. Miroslav Krleža je u neke svoje standardnim jezikom pisane drame (*Kraljevo*, 1918), novele (*Domobran Jambreč*, u *Hrvatski bog Mars*, 1922) i romane (*Na rubu pameti*, 1938) integrirao veće kajkavskim jezikom pisane dionice, jednako kao i Slavko Kolar u svojim novela-ma (*Mi smo za pravicu*, 1936) i dramama (*Svoga tela gospodar*, 1956). Iako su u prvoj polovici 20. stoljeća procvat doživjele prije svega kajkavska i čakavska književnost, Marko Samardžija je upozorio da se u tome razdoblju pojavljuju začeci i “štokavske dijalektalne književnosti” – pojedine dijelove svojih djela nestandardnom štokavštinom u prvoj polovici 20. stoljeća pišu npr. Ivan Kozarac, Joza Ivakić, Mile Budak, Vjekoslav Kaleb i Mirko Božić, a isti se princip nastavlja i u drugoj polovici 20. stoljeća kod pisaca kao što su Petar Miloš, Arijana Čulina, Vanja Radauš, Tomislav Žigmanov i drugi.¹⁷

Daljnji razvoj čakavska i kajkavska književnost doživjele su u drugoj polovici 20. stoljeća. Što se tiče čakavske književnosti, primat i dalje drži pjesništvo (Drago Ivanišević, Tonči Petrasov Marović, Ljerka Car Matutinović, Drago Štambuk, Jakša Fia-

¹⁷ Usp. Samardžija, Marko: *O hrvatskoj štokavskoj dijalektalnoj književnosti*. Šokačka rič, 1(2004), 1, str. 83-92.

mengo, Milorad Stojević, Danijel Načinović, Joško Božanić, Vladimir Pernić, Boris Biletić), pojavljuju se čakavska proza (Miljenko Smoje, Franjo Matetić, Slavko Govorčin, Milan Rakovac, Nikola Petković, Dunja Kalilić, Silvija Benković Peratova) i drama (Šime Kulišić, Joško Božanić), a čakavština je prisutna i u standardnojezičnim djelima nekih drugih pisaca (Ranko Marinković, Slobodan Novak). I u kajkavskoj književnosti druge polovice 20. stoljeća prednjači pjesništvo (Ivan Golub, Zvonko Kovač, Ivo Kalinski, Božica Pažur, Pajo Kanižaj, Ernest Fišer, Denis Peričić), no oživljavaju i kajkavska proza (Mladen Kerstner, Pero Budak, Željko Funda, Denis Peričić) i drama (Mladen Kerstner, Pero Budak, Borivoj Radaković, Denis Peričić), odnosno proza (Miroslav Krleža, Zvonimir Majdak, Božica Brkan, Kristian Novak) i drama (Tomislav Bakarić, Marijan Matković) u kojima kajkavština zauzima važno mjesto. Pojavljuje se i značajnija prijevodna kajkavska književnost (prevoditelji Tomislav Lipljin, Vladimir Gerić, Ivica Jembrih, Željko Funda, Denis Peričić) itd. Iznimno važnu novost u kontekstu kajkavske i čakavske književnosti druge polovice 20. stoljeća predstavljaju i prvi časopisi specijalizirani za kajkavsko i čakavsko književno stvaralaštvo, odnosno općenito za kajkavske i čakavske (kulturne) teme. Što se tiče kajkavske književnosti i kulture, u Zagrebu je 1968. pokrenut spominjani časopis *Kaj*, koji je, dakle, predstavljao ne samo prvi kajkavski časopis, nego i općenito prvi kajkavski javnokomunikacijski medij. Već sljedeće godine pridružuju mu se još dva časopisa za kulturu kajkavskog govornog područja, čakovečki *Kajkavski kalendar/kolendar* i krapinsko *Hrvatsko Zagorje*, no oba su, za razliku od *Kaja* koji izlazi još i danas, bili vrlo kratkog vijeka (1969-1971) pa nisu uspjeli dati doprinos kajkavskoj književnosti i kulturi u onoj mjeri u kojoj je to kroz sada već gotovo pola stoljeća izlaženja uspio dati *Kaj*. Istovremeno su u hrvatskom priobalju pokrenuti i prvi kulturni časopisi u kojima čakavska književnost i kultura dobivaju znatan prostor. Prvi takav časopis bili su riječki *Dometi*, pogotovo u prvih nekoliko godišta kada ih

je uređivao Zvane Črnja (1968-1972), a uskoro im se pridružio i splitski jezikoslovni časopis *Čakavska rič* (1971-). No, za razliku od *Kaja* niti jedan niti drugi nisu, kao prvo, posvećivali toliko pažnje čakavskoj književnosti koliko je *Kaj* posvećivao kajkavskoj, kao drugo nisu poput *Kaja* koji je pokrивao sve kajkavske pokrivali sve čakavske kulturne teme, i kao treće nisu, pogotovo *Dometi*, poput *Kaja* koji je bio isključivo specijaliziran za kajkavske bili specijalizirani isključivo za čakavske teme. U tom smislu *Kaj* predstavlja prvi i ustvari jedini hrvatski časopis specijaliziran za književnu i kulturnu tradiciju i suvremenost povezanu s jednim od hrvatskih nestandardnih varijeteta, odnosno uz geografsko područje na kojem se govori tim varijetetom.

S književnopovijesnog gledišta pojavljivanje (još jednog) časopisa specijaliziranog za određeni segment hrvatske književnosti – a u ovome je slučaju to kajkavska književnost – ustvari je logičan nastavak dotadašnje književno-časopisne prakse u hrvatskoj književnosti. Naime, od prve književne periodičke publikacije na hrvatskom jeziku, *Danicze horvatzke, slavonske y dalmatinzke*, koju je 1835. pokrenuo Ljudevit Gaj, pa sve do danas izlazio je velik broj književnih časopisa, novina, listova, almanaha i ostalih periodika koji su, kako je pokazao Vinko Brešić¹⁸, okupljali određene grupacije pisaca i na taj način presudno utjecali na poetičke, žanrovske, recepcijske, periodizacijske i ostale mijene nacionalne književnosti, ali i društva općenito. Tako već nekoliko godina nakon pojave spominjane Gajeve *Danice* Stanko Vraz, Dragutin Rakovac i Ljudevit Vukotinović, nezadovoljni utilitarnim shvaćanjem uloge književnosti kakva je promovirana u tome časopisu, u okviru Matice ilirske pokreću časopis *Kolo* (1842-1853), a u okviru iste institucije pokrenut je i središnji časopis druge polovice 19. stoljeća *Vienac* (1869-1903). Povlašten položaj u hrvatskom književnom i kulturnom životu časopisi su zadržali

¹⁸ Brešić, Vinko: *Praksa i teorija književnih časopisa*. Zagreb, FF press, 2014.

i u 20. stoljeću kada su također predstavljali okupljališta različitih književnih grupacija, generacija ili institucija. Modernisti s početka 20. stoljeća (praška *Hrvatska misao* 1897, bečka *Mladost* 1898, sarajevska *Nada* 1895-1903), kao i avangardisti nakon njih (Donadinijev *Kokot* 1916-1918, Šimićević *Vijavica* 1917. i *Juriš* 1919, Krležini *Plamen* 1919. i *Književna republika* 1923-1925), svoja su poetička, ali i društvena stremljenja često najizrazitije iskazivali kroz svoje časopise, jednako kao i pripadnici katoličkog pokreta (*Luč* 1905-1942, *Hrvatska prosvjeta* 1914-1940), zagovaratelji jugoslavenske integracije (*Književni jug* 1918-1919) te književne i kulturne institucije (*Savremenik* (1906-1941) Društva hrvatskih književnika, *Hrvatska revija* (1928-1945) Matice hrvatske) itd. I u drugoj polovici 20. stoljeća časopisi ostaju važnom činjenicom hrvatske književnosti. Poslijeratna hrvatska emigracija okuplja se oko nove serije inozemne *Hrvatske revije* (1951-1990), a u domovini Matica hrvatska obnavlja svoje *Kolo* (1948-1955/1963-1971/1991-), DHK prvo neformalno, a zatim i formalno staje iza *Republike* (1945-), a HAZU pokreće *Forum* (1962-). Odmak od socijalnog realizma i pomak prema suvremenim europskim književnim stremljenjima prva je poslijeratna generacija učinila preko časopisa *Krugovi* (1952-1958), druga se okupljala oko časopisa *Razlog* (1961-1968), a treća je potpuno zaokrenula prema postmodernizmu kroz svoj časopis *Pitanja* (1969-89). Tradicija katoličkih književnih časopisa obnovljena je 1968. pokrenutim časopisom *Marulić*, a nove generacije koje su bile na tragu postmodernističkih književnih stremljenja okupile su se prvo oko časopisa *Off* (1978-1981) te kasnije oko časopisa *Quorum* (1985-).

Kao što je vidljivo iz ovog kratkog pregleda hrvatske književno-časopisne dinamike, od sredine 19. pa gotovo sve do kraja 20. stoljeća časopisi su predstavljali važna okupljališta zastupnika određenih (stilskih, žanrovskih, idejnih itd.) segmenata hrvatske književnosti. U tom smislu pojavljivanje prvog časopisa koji će okupljati još jednu relativno zasebnu grupaciju hrvatskih književnika – one koji pišu kajkavštinom – predstavlja logičnu poslje-

dicu dotadašnje hrvatske književno-časopisne prakse. Činjenica da je, unatoč bogatoj produkciji kajkavske književnosti već u prvoj polovici 20. stoljeća, *Kaj* pokrenut tek 1968. povezana je, čini se, ne samo s književnim, već i šire društvenim kontekstom, o čemu ćemo govoriti u drugom poglavlju ovog rada. U trećem ćemo poglavlju, zatim, analizirati sadržajne dominante te uredničke strategije i mehanizme kojima su oblikovane kroz četrdesetgodišnje razdoblje izlaženja časopisa (1968-2008)¹⁹, kako bismo u četvrtom pokušali odgovoriti na pitanje što je pokretanje *Kaja* značilo ne samo za kajkavsku, nego i za hrvatsku književnost i kulturu u cjelini.

¹⁹ Kao pripremna radnja za takvo istraživanje izrađena je detaljna bibliografija časopisa *Kaj* od 1968. do 2008. godine, i to prema jedinstvenoj metodologiji znanstveno-istraživačkog projekta *Hrvatska književna periodika* voditelja Vinka Brešića. Bibliografski opis *Kaja*, koji će biti posebno objavljen, podloga je ovome radu, tj. jedna od njegovih znanstvenih interpretacija.